

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

30. Yıl Özel Sayısı Eylül / September 2022 • 256-269

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1147153

BOŞAMAYA YÖNELİK NASLARIN MAKÂSİD EKSENLİ YORUMU - HÂZİLİN TALÂKİ ÖRNEĞİ

Makasid-Oriented Interpreting of the Nass for Divorce- Case of the Hazil's Divorce-

Nasi ASLAN

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Adana, Türkiye

Prof. Dr., Çukurova University Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic
Sciences, Adana, Turkey

nasiaslan@cu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0871-5102>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 22.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 13.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.09.2022

Bu çalışma, 2-3 Mayıs 2018 Yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından Malatya'da düzenlenen "İslam ve Yorum II" adlı sempozyumda sunulan "Boşamaya Yönelik Nasların Makâsîd Eksenli Yorumu -Hâzilin Talâkı Örneği- başlıklı tebliğin geliştirilmiş halidir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nasi Aslan)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

BOŞAMAYA YÖNELİK NASLARIN MAKÂSİD EKSENLİ YORUMU -HÂZİLİN TALÂKI ÖRNEĞİ-

Makasid-Oriented Interpreting of the Nass for Divorce- Case of the Hazil's Divorce-

Öz

Toplumların varlıklarını korumasında hiç şüphesiz aile kurumu başat rol oynar. Bu nedenle tarihten günümüze, medeniyette iz bırakan toplumların aile kurumunun korunmasına dönük özel tedbirler aldıkları ve politikalar geliştirdikleri bir sosyal gerçekliktir. Bu bağlamda İslâm'ın nikâhta eşler arasında denkliği gözeterek onlar arasındaki uyum ve devamlılığı hedeflemesi bu tür bir tedbir olarak düşünülebilir. Yine nikâhın “mîsâk-ı ğalîz” ağır sorumluluğu gerektiren bir akit; boşamanın da “Allah'a sevimsiz gelen bir mubah” olarak betimlenmesi, aynı amaca matuf bir politikadır. Diğer taraftan ailenin korunması İslâm'ın gözettiği beş ana gaye içinde yer alır. Nitekim İslâm Hukukunda “makâsîdü's- şerî'a” olarak bilinen dinin korumayı hedeflediği beş esas “canın korunması, malın korunması, neslin korunması, dinin korunması ve aklın korunması” şeklinde formüle edilen “tümel gayeleri” içerir. Bu beş esas bir yönüyle Şârî'in hükümlerde gözettiği genel amacı teşkil ederken, bir yönüyle de insanların genel maslahatlarını ihtiva etmektedir. Diğer taraftan Şârî'in naslarda yer alan her bir hükümde gözettiği özel gayeler de vardır ki, o da söz konusu nassa gözetilen tikel gayeleri oluşturur. Aslında bu gaye belki de o nassın (âyet ya da hadisin) sevk olunuşu ile ilgili güdülen özel amacı teşkil eder. Sonuçta ilgili nassın, bu özel gaye ekseninde tümel gayelerle birlikte yorumlanması durumunda Şârî'in maksadı gerçekleşmiş olacaktır. Bu noktada ailenin korunması tümel bir gaye olduğuna göre aile hukuku ile ilgili tikel nasların bu muvâcehede yorumlanması sahih anlam için bir zorunluluktur. Ne var ki talâka ilgili nasların müteahhirûn döneme ait bir kısım eserlerde ailenin korunması gayesinden uzak, hatta olumsuz sonuçları tetikleyen literal/lafızcı bir yoruma büründüğü söylenebilir. Nitekim hâzilin (şakadan boşayan kimsenin) talâkına dair rivayetin yorumu da bunun özgün örneğini oluşturur. İlgili rivayette: Üç şey vardır ki, bunların ciddisi de ciddî, şakası da ciddîdir. Nikâh, talâk ve ric'at/rici talâkta eşine dönme (yani bu meselelerin şakaya gelmeyeceği belirtiliyor ki hadisin bu minvalde anlaşılması daha doğru olur). Söz konusu bu hadis, boşanmaya giden yolun kapatılmasında bir kalkan gibi konumlandırılması gerekirken, talâka dair sözlü tasarruflarda olumsuz sonuçların doğmasına neden olan temel bir referansa dönüşmüştür. “Ameller niyetlere göredir” hadisi fûrûda birçok sözlü ve fiilî tasarrufu tahsis edici genel bir ilke olarak kabul edilirken gayr-ı ciddi olan hâzilin boşamasında onun dikkate alınmaması düşündürücüdür. İşte bu çalışmamızda hâzilin talâkıyla ilgili zikri geçen rivayetin metin ve sened yönünden kritiği yapılarak normatif değeri tartışılacak, özellikle hadisin arka plânı araştırılarak makâsîd ekseninde yeni yorumların imkânı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku Makâsîd, Nass, Yorum, Talâk, Hâzil.

Abstract

There is no doubt that family plays a leading role in societies' conserving their existence. Thus it is a social phenomenon that societies whose traces are visible in civilisation throughout the history developed precautions and policies to protect family. It can be considered as a kind of precaution that islam aims harmony and stability between wife and husband by seeking balance between them. Marriage's being a contract requiring heavy responsibility and divorce's being an unlovely licit for Allah is as well a policy for the same aim. Furthermore, protecting family is one of the five fundamental aim. Known as makasidu's sheria in Islamic jurisprudence, these five fundamentals which are formulated as 'protecting life, property, religion, mind and generation' include the general aims. On the other hand, the Shari in his provisions stemming from the nass also seeks some specific aims which make up the particular aims included in the nass. As a result, Shari's aim can be made true by interpreting the nass in question within the framework of its specific aims without ignoring the nass' s general aims. As family is a general aim, interpreting the specific nass concerning family law considering the general aims will comply with the aim of the Shari. However, in some works of muteahhirun term it can be said that nass concerning divorce is interpreted in a way ar from the general aim of protecting family and in a literal manner, which causes bad results. Thehthe the interpretation of the hadith about the status of the hazil [who says "I divorce you " as a joke] stands as a novel example. This rivayet says: there are three things whose serious is serious and joke is serious as well; namely marriage divorce and compensable divorce (rici) in these three matters, jokes are taken seriously. Actually this hadith ephasizes that these matters are too important to joke on. Understanding the hadith in this context seems more appropriate. In fact this hadith should have been tajen as a shield that blocks the ways leading to divorce, contrarily it has turned into a basic reference that leads to negative results for oral expressions of divorce. On the one hand the hadith " every deed is based on one's intention..." is accepted as a general principal that acts as a restricter in many secondary oral and actual deeds, on the other hand, it is hard to understand that this hadith has not been taken into account in the hazil's divorce So in our notification the hadith's text and chain of transfer from the Prophet will be assessed and thereby its normative value will be discussed and especially its backround will be searched and lastly the possibility of makasid-oriented new interpretations will be dwelt on.

Keywords: Islamic Law, Makasid, Nass, Interpretation, Divorce, Hazil.

GİRİŞ

Hâzil kelimesi, 'h-z-l' (هزل) kökünden türemiş olup ism-i fâildir. هَزَلَ – يَهْزِلُ – هَزْلًا maddesi lügatte 'ciddiyetin zıttı' olarak tanımlanır.¹ 'Ciddî olmama, şaka yapma' anlamlarına geldiği belirtilen kelimenin kullanımı sözlüklerde 'فلان يهزل في كلامه' (falanca sözünde ciddi değildir) olarak tespit edilmiştir. Yine 'ciddî misin, şaka mı yapıyorsun?' anlamında 'أ جاد أنت أم هازل؟' şeklindeki kullanıma da ilk sözlüklerden beri atıfta bulunmaktadır.² Sözlükler "hezl" kelimesi için ayrıca, lâzım olarak bir kişi veya bir hayvana nispet edildiğinde 'zayıf, cılız'; müteaddî olarak bineği ölen veya malını kaybeden kişiye nispet edildiğinde 'fakir düştü, bineği onu zayıf düşürdü, işinden sonuç alamadı' anlamlarını da kaydetmektedir.³ 'Oyun, eğlence, boş iş' anlamlarına gelen kelime Kur'an-ı Kerimde "boş, anlamsız söz" anlamında bir yerde kullanılmıştır.⁴ Buna göre "hâzil" 'sözünde ciddî olmayan, gerçeği konuşmayıp şaka yapan, boş konuşan kişi' anlamlarına gelmektedir.

Hâzil sözlerini oyuncak haline getirerek telaffuz ettiği sözlerde maksadı ve hakikati kastetmeyen kişi demektir.⁵ Başka bir deyişle konuşmasındaki gerçeği başka manaya sarf etmiş olan kişidir.⁶ Klasik Hanefî eserlerde hezl, ehliyeti daraltan ya da ortadan kaldıran haller (avârizu'l-ehliyye) bahsinde ele alınmakla beraber ehliyet arızası olarak görülmemektedir. Dolayısıyla mükellefe dönük hitabın kalkmasında mazeret olarak kabul edilmemektedir. Hezl ile gerçekleşmiş sözlü tasarrufların ya da yapılan ikrarın sonuç doğurup doğurmayacağı İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir konudur. Çağdaş bazı İslâm hukukçuları sözlü tasarruflarda kesin iradenin, rükün konumunda olduğu için hâzilin bu tür tasarruflarının geçerli olmayacağı görüşündedirler. Çünkü beyan edilen iradenin geçerli bir hukukî sonuç doğurabilmesi için beyanda bulunan kişinin ehliyeti haiz olmasının yanında iç irade ile dış irade arasında uygunluğun bulunması gerekir. Hâzilin yaptığı hukukî işlemlerin esas itibarıyla bağlayıcı olmayacağı hususunda İslam hukukçuları genelde aynı görüştedir.⁷ Bununla birlikte konu talâk çerçevesinde ele alındığı takdirde hâzilin tasarrufuna ne tür bir hüküm terettüp edeceği tartışma konusu olup bu araştırmada hâzilin talâkı konusu fikhî bağlamda ele alınacaktır.

1. HÂZİLİN TALÂKI KONUSUNDA FAKİHLERİN GENEL YAKLAŞIMI

Fakihlerin ekseriyeti hâzilin talâkının geçerli olduğu istikametinde görüş bildirmişlerdir. Nitekim İbnü'l-Münzir bu konuda icmân olduğunu iddia ederek (ö. 318/930), şöyle demiştir: "Talâkın ciddîsinin ve şakasının geçerli olduğu konusunda icmâ edilmiştir."⁸ Ancak icmâ iddiası çok isabetli gözükmemektedir. Zira bu konuda mezhepler arasında bile görüş birliği mevcut değildir. Hanefî ve Şâfiîler hâzilin (ciddî olmayan şahsın) talâkının hukuken geçerli ve muteber olduğu görüşünde iken,⁹ Malikî ve Hanbelîlerin talakta niyeti dikkate almaları nedeniyle genel eğilim hâzilin talâkının geçerli olmaması yönündedir.¹⁰

¹ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, İbrahim es-Sâmerrâi, Mektebetu'l-Hilâl, yy., ts., IV, 14; Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbu'l-luğa*, thk. Ahmed A. Muhaymir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004, IV, 395; Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, IV, 1504; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut 1993, XI, 696.

² Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, IV, 14; Ezherî, *Tezhîbu'l-luğa*, IV, 395; Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1505; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 696; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-muhît*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2011, s. 115.

³ Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, IV, 14; Ezherî, *Tezhîbu'l-luğa*, IV, 395; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 696.

⁴ Târik 86/14.

⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemîn*, nşr. Muhammed Abdusselam İbrâhim, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1996, IV, 449.

⁶ Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahmân, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 304.

⁷ Apaydın, H. Yunus, "Hezl" DİA, İstanbul 1998, XVII, 307-308.

⁸ İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *el-İcmâ*, 113.

⁹ Semerkandî, Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1984, II, 196; Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-Muhtâc*, Beyrut 1994, IV, 469.

¹⁰ İbn Rüşd, Ebü'l-Velî Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (1997), *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, II, 62; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, Riyad 1997,

Nikâh akdi ve talak hususunda zahiri esas alan Hanefî mezhebinde hâzilin talâkı vâki kabul edilmiştir. Nikâh akdi ve boşama konusunda bir iç irade/kasıt olmasa da ortaya konulmuş olan beyan belirleyici olmaktadır. Boşama ve nikâha yönelik bir iç iradenin bulunmaması boşamanın geçerli sayılmasına engel görülmemiştir. Nikâhın sıhhat şartları içerisinde veya kuruluş unsurları arasında ciddiyet şartı bulunmamaktadır. Ayrıca iç irade zahiri bir durum olmadığından ve bu duruma delalet eden açık bir karine bulunmadığından kastın neye yönelik olduğunun bilinmesi mümkün değildir. Dolayısıyla hezl durumu nikâh ve boşama ifadelerine tesir etmeyecektir. Hatta hâzil boşamaya yönelik olan bu ifadeleri yanlışlıkla da kullansa bu ifadeler geçerlidir.¹¹

Şafiî mezhebinde de hâzilin talâkında kastın yani iç iradenin olmamasının dikkate alınmadığı görülmekte olup niyetin nikâh ve talak gibi bazı tasarruflara etki etmediği düşünülmektedir. Bu gibi tasarrufların ehil kişiler tarafından kullanılmış olması daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü sarîh lafızlarla gerçekleşen boşama işlemlerinde niyete itibar edilmez. Hukuk istikrarının korunmasını zahiri esas almakta gören İmam Şafiî (ö. 204/820) “Biz zahire göre hükmederiz gizlilikleri bilen ise Allah’tır.” anlayışı gereği maksatlar ve niyetler kişinin içinde saklı olduğundan bilinebilmesinin mümkün olmadığını belirtir. Ona göre bu durumda hüküm verilirken bunlara itibar edilmez.¹²

Malikî ve Hanbelîlerin talakta niyeti dikkate almaları nedeniyle genel eğilimin hâzilin talâkının geçerli olmaması yönünde olduğu yukarıda belirtilmişti. Bununla birlikte bu iki mezhep içerisinde farklı görüşler de mevcuttur. Nitekim Mâlikî mezhebinde hâzilin talâkının geçerli olacağı ve ayrıca o kişinin hâzil olduğuna dair delil varsa talâkının bağlayıcı olmayacağı şeklinde iki görüş daha vardır. Mâlikî mezhebinde üçüncü bir görüş ise İbn Kayyim’in nakline göre Ahmed b. Hanbelî’den (ö. 241/855) gelen iki görüşten biri hâzilin talâkının bağlayıcı olacağı yönündedir, kaldı ki bizzat kendisi de bu görüşe meylenmiştir.¹³

Öte yandan Ahmed b. Hanbelî’nin diğer görüşü hâzilin talâkının geçersiz olduğu yönündedir. Bu aynı zamanda bazı Mâlikîlerin de görüşüdür.¹⁴ Ancak konuyla ilgili hadisi delil olarak Mâlikîler hâzilin nikâhının geçerli olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁵ Ayrıca onların hâzilin nikâhını geçerli kabul etmelerinden hareketle, hâzilin talâkını da geçerli kabul ettikleri sonucu çıkarılabilir. Nitekim İbn Kasım ve ashabından gelen rivayete göre hâzilin talâkı geçerlidir. Bazı Malikîlerin görüşüne göre hâzil, şaka yaptığını ifade etmiş olsa talâkı geçerli değildir.¹⁶ Cessâs’ın (ö. 370/981), İbn Abbas’tan (ö. 68/687) naklettiği rivayete göre, nikâh ve talâkın ciddisi ve şakası aynı hükme tabidir.¹⁷ Hattâbî (ö. 388/998) ise şöyle demiştir: “Akıllı ve baliğin ağzından çıkan açık boşama terimleri, ehil’-ilim tarafından ciddi kabul edilmiştir. Onun ben şakalaşıyorum, ben boşamayı kastetmiyorum, vb. sözler söylemesine rağmen boşaması geçerlidir.”¹⁸

İmam Nevevî’ye (ö. 676/1277) göre, Ebû Hureyre’den ulaşan rivayet gereği bir kimse nikâh, talâk, ricat ve itâk lafızlarını hezl yoluyla telaffuz ederse bu geçerli olur. Nevevî, bu minvalde cereyen eden talâkla alakalı hükmün Şafiî ve Hanefiler tarafından geçerli görüldüğünü; Ahmed b.

¹¹ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut 1989, V, 95; Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes’ûd, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi Tertîbi’s-şerâi’*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1986, III, 100; Burhânüddîn el-Buhârî, Ebi’l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz, *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2004, III, 207.

¹² Cüveynî, İmamü’l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Nihâyetü’l-Matlab fi Dirâyeti’l-Mezheb*. 1.Baskı, Daru’l-Minhâc, Beyrut, 2007, XV, 159; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *Ravzatü’t-Tâlibîn ve ‘Umdetü’l-Müttakîn*. 3. Baskı, Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1991, VIII, 54.

¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkî’in*, III, 100.

¹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *İğâsetü’l-lehân fi Hükmi Talâkı’l-gadbân*, el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1986, s. 60.

¹⁵ el-Müdevvene’de konuyla ilgili şu ifadeler yer alır: “Bir kimse velisinin huzurunda bîkr-i baliğa (bülüğa ermiş bir kız)’ı ondan isteyerek kızını yüz dinar mehirle benimle evlendir dese, velisi de bunu kabul ettikten sonra adam tekrar dönüp ben bu nikahtan razı olmadım dese bu akit onu ilzam eder. Bu durum bey’ (satım) akdine de benzemez. Çünkü Said İbnü’l-Müsyiyb “Üç şeyde oyun olmaz: nikâh, talâk ve itk (köle azadı) zira bunların şakası da ciddidir” demiştir. Bkz. Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 131-132.

¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkî’in*, III, 123.

¹⁷ Cessas, İbn Ali er-Râzî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî-Müessesetü’t-Târîhi’l-‘Arabî, Beyrut 1992, 2/99.

¹⁸ Hattâbî, Ahmed b. Muhammed, *Me’âlimü’s-Sünen*, el-Matbaatü’l-İlmiyye, Halep 1932, III, 243.

Hanbel ve İmam Malik tarafından geçerli görülmediğini nakleder. Nevevî, Cafer es-Sâdık ve Muhammed Bâkır'ın da talâkta niyet ve kararlılığı dikkate aldıklarını belirterek onların, “Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.”¹⁹ ayetini delil getirip talakta azmin olması gereğine vurguda bulduklarını söyler. Ona göre her iki imam da hâzilin boşamasında niyet ve azmin olmadığı gerekçesiyle onun talakının geçerli olmadığını, belirtmişlerdir.²⁰

İbn Hazm (ö. 456/1064) *el-muhallâ* adlı eserinde “Üç şeyin şakası da ciddidir: Nikâh, talâk ve itk” hadisinin mevzu olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı hâzilin talâk ve nikâhının geçerli olmadığını dillendirmekte ve bu konuda zikredilen diğer delillerin de ya zayıf ya da mursel olduğunu ve bunlarla amel edilmeyeceğini ifade etmektedir.²¹

Sanânî'nin görüşüne göre (ö. 1182/1768) bu konuda varit olan bütün rivayetler, maksad ve niyetini dikkate almaksızın hâzilin talâkının geçerli olduğuna işaret eder.²² Şevkanî'nin görüşü de aynıdır.²³ Yukarıda zikredilenlerden anlaşıldığı kadarıyla âlimlerin ekseriyetine göre hâzilin talâkı boşama niyeti olmasa bile geçerlidir. Günümüzde alanla ilgili ülkemizde yer alan çalışmalarda hâzilin talâkının geçerli olup olmaması ile ilgili görüşler muhtasar olarak yer almakta maalesef konu enine boyuna yeterince tartışılmamaktadır.²⁴ Bununla birlikte “...Şayet onlar boşamaya karar verirlerse...”²⁵ ayeti ve Hz. Peygamberin “Ameller ancak niyetlere göredir”²⁶ hadisini referans alarak boşamanın hukuken geçerli olabilmesi için mutlaka kararlılığa ve samimiyete dayanması gerektiği ve bu konuda niyeti esas alan görüşlerin de öne çıktığı söylenebilir.²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen hâzilin talâkının bağlayıcı olduğunu belirttikten sonra hâzilin talâk ikrarını, bundan farklı tutmuş, hâzilin talâk ikrarına önceden şahit tutulmuşsa bu talakın geçerli olmayacağını ileri sürmüştür. Çünkü O “hezl”i yalan söylemenin delili olarak görüp bunun da ikrarın sıhhatine tesir edeceğini belirterek farklı bir tutum sergilemiştir.²⁸ Burada zikri geçen âlimlerin ileri sürdükleri bütün delilleri serdedemeyiz ancak konuya ilişkin iki ana eğilimin delillerinin sunulmasında fayda olduğu kanaatindeyiz.

2. KONUYLA İLGİLİ İLERİ SÜRÜLEN DELİLLER

2.1. Hâzilin Talâkının Geçerli Olduğunu Söyleyenlerin Delileri

Hâzilin talâkının geçerli olduğunu ifade eden âlimler şu delilleri sıralamıştır:

Hadise dayanan delil şu şekildedir: Nitekim Resullullah, “النكاح والطلاق ثلاث جدهن جد، وهزلهن جد، و الرجعة /Üç şey vardır ki ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir. Bunlar, nikâh, talâk ve ric'at'tır.”²⁹ Söz

¹⁹ El-Bakara 2/227.

²⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, Kitâbu'l-mecmû', tahkik. Muhammed Necib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., 18/171.

²¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., 9/465, 14/235, 17/120.

²² Sanânî, Ebû İbrâhim Muhammed, *Sübülü's-selâm*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 2006, VI, 170.

²³ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1993, VII, 21.

²⁴ Bkz. Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, I,302; Acar, H. İbrahim, “Talâk” DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 497.

²⁵ El-Bakara 2/227.

²⁶ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993, “Bed'ül-Vahiy” 1; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1991, “İmâre” 154-155; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaüt ve dğr. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, “Zühd” 26.

²⁷ Kahveci, Nuri, *İslâm Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 191-192; Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2015, s. 80-81; Çolak, Abdullah, *İslâm Aile Hukuku*, Öncü Basım Yayım Tan. Ltd. Şti. Çorum 2017, s. 230-231; Konu ile ilgili farklı değerlendirme için bkz. Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Aile Hukuku*, Emin Yayınları, Bursa 2015, s. 167-169.

²⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiye ve Istilahat-ı Fikhiye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1970, II,194.

²⁹ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ammar Tayyar ve dğr., Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk 2011, Talâk, 9; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaüt ve dğr., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009, “Talâk” 9; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, nşr. Ammâr Tayyâr, Yâsir Hasan, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk 2009, Talâk, 13; Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaüt, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdullatif Hirzullah, Ahmed Berhûm, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, IV, 380.

konusu hadisten çıkan neticeye göre bu üç şeyin ciddisi ve şakası söyleyenin niyetini dikkate alınmaksızın aynı hükmü tabidir.³⁰

Bir diğer delil konuya dair icmâ olduğu iddiası ki bu yukarıda da zikredildi. İbnü'l-Münzîr'in ifadesine göre hâzilin talâkının geçerli olduğunda icmâ vardır.³¹ Oysa buna istilâhî manada icmâ denilmesi zikredilen görüş ayrılıklarından sonra isabetli gözükmemektedir. Bunun yerine âlimlerin kahir ekseriyeti bu görüşte denilebilirdi.

Üçüncü olarak hâzilin talâkının geçerli olduğuna kıyasla istidlalde bulunurlar. Tevbe 9/65-66 ayetlerinde Allah'la, onun ayetleriyle ve onun elçisiyle -sözde şakalaşmak- alay olarak değerlendirilmiş ve bu tutum küfürle nitelendirilmiştir. Âlimler söz konusu şaka yollu boşamanın da buna benzediğinden hareketle geçerli olduğuna kail olmuşlardır. İlgili âyette Allah Teâla "Eğer onlara, (niçin alay ettiklerini) sorarsan elbette, biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk, derler. De ki: Allah ile O'nun ayetleriyle ve O'nun peygamberiyle mi alay ediyordunuz? (Boşuna) özür dilemeyin, çünkü siz iman ettikten sonra tekrar kafir oldunuz."³² buyurmaktadır. İnkârı gerektiren lafızlarla şakalaşmak tekfir edilmeyi gerektirdiği gibi benzer sözlerle talâk vermek de boşanmayı gerekli kılar.³³

Bilindiği üzere sarîh ifadelerde niyet ve maksada ihtiyaç yoktur. Bu itibarla şaka halinde söylenen talâk terimleri sarîh sayıldığından muteberdir.³⁴

Eğer insanlar, boşama ve nikâh lafızlarını kullandıklarında ne şekilde (ciddi mi şaka mı diye) sorgulanacak olsa bu durum, büyük oranda şer'i hükümlerini boşa gitmesine ve kargaşaya neden olacaktır. Çünkü her boşayan ve azad eden kişinin niyeti bilinemez.³⁵ Zira talâkın meydana gelmesi için lafızla birlikte lafzın hükmünü kastetmek (lafız sarîh olup niyetin sorgulanmasını gerektirmediğinden) şart değildir. Ayrıca hâzîl talâk lafzının doğurduğu hükme razı olmasa da bu lafzı isteyerek ve bilerek söylemiştir.³⁶

2.2. Hâzilin Talâkının Geçerli Olmadığı Görüşünü Savunanların Delilleri

Hâzilin talâkının geçerli olmadığını savunan âlimler iki delil serdetmektedir.

Birincisi, "Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki, Allah işittir ve bilir."³⁷ meâlindeki ayettir. Bu ayet talâkta niyet ve kararlılığa itibar edilmesi gerekliliğine delalet eder. Dolayısıyla bu durum talak tasarrufunda erkeğin ciddi olmasını gerektirmektedir. Hâzîl olduğu halde boşama işinde ciddiyet yoktur. Bu yüzden onun talâkı şaka olarak kabul edilir.³⁸

Diğeri ise meşhur şu hadistir: "إنما الأعمال بالنية/Ameller niyetlere göre değerlendirilir."³⁹ Bu hadisnin umum anlamı talâk tasarrufunu da ihtiva etmektedir. O halde şaka halinde veya nikâh bağına çözmek niyeti yoksa talâk geçersizdir.⁴⁰

Ayrıca hezl durumu edâ ehliyetini etkileyen bir arıza olarak kabul edilmiş olup mükellefin Allah hakları ile ilgili tasarruflarında etkili olmasa da mali tasarruflarında dikkate alınacağı belirtilmiştir.⁴¹ Diğer taraftan hezle, lafzın veya hukukî işlemin seçimine ve dile getirilmesine ilişkin bir çeşit kasıt bulunmakla birlikte seçilen lafzın veya hukukî işlemin amacına veya

³⁰ Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sanâi' fi Tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, IV, 215.

³¹ İbnü'l-Münzîr, *İcmâ*, 113.

³² Tevbe 9/65-66.

³³ Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Mensûr fi'l-Kavâid, Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye*, Küveyt 1985, II, 380.

³⁴ İbn Müflih, Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed, *el-Mübdi' fi Şerhi'l-Mukni'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VII, 269.

³⁵ Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak, *'Avnu'l-ma'bûd*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1968, VI, 188.

³⁶ Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, s. 168-169.

³⁷ Bakara, 2/227.

³⁸ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VIII, 21.

³⁹ Buharî, *Talâk*, 11; Müslim, *İmâre*, 155; İbn Mâce, *Talâk*, 3.

⁴⁰ Sanânî, *Sübülü's-selâm*, III, 167.

⁴¹ Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi usûli'l-fikh*, Müessesetür'risâle, Beyrut 2006, s. 90-92.

sonucuna uygun bir kasıt iradesi bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle hezde sonuca ilişkin değil sebebe ilişkin bir kasıt vardır.⁴²

3. KONUYA İLİŞKİN DELİLLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Hâzilin Talâkını Geçerli Gören Cumhuriyetin Dayandığı Delillerin Kitiği

Birinci delil: İcmâya karşı muhaliflerin bulunması durumunda, o icmâ hüccet olarak kabul edilemez. Zira Malikî ve Hanbelî fakihlerin bir kısmı, hâzilin talâkının geçersiz olduğunu kabul etmişlerdir.

İkinci delil: “Üç şey vardır ki ciddîsi de ciddîdir, şakası da ciddîdir: Bunlar nikâh, boşama ve ric’attır.”⁴³ Cumhuriyetin görüşünün dayandığı deliller, bu hadis ve bu minvalde farklı lafızlarla gelen benzeri rivayetlerdir. Ancak bunlar önce sened yönünden değerlendirilip râvîleri cerh ve tadil bakımından tahkik edilmedikçe sıhhatlerinin kesin olduğuna hükmedilemez. Ayrıca bu rivayetler sened açısından sağlam bir isnada sahip olsa bile metin açısından da bir tenkide tabi tutulması mümkündür. Zira hadis sahih olsa bile hangi bağlamda söylenmiş, genel geçerli bir ilke ya da normatif bir hüküm olarak mı, yoksa ortaya çıkan olumsuz şartları izale sadedinde konjonktürle ilintili olarak mı varit olmuş? Bunların da iyi irdelenmesi gerekmektedir.

Üçüncü delil: “Talâk” ile “inkâr” arasında mukayese yapmak isabetli bir kıyas değildir. Çünkü Allah ile onun ayetleriyle ve O’nun Peygamberi ile alay etmek açık bir küfürdür. Fakat hâzilin durumu öyle değildir. Hâzilin talâkının ayette belirtilen münafıkların sözde kendi aralarında şakalaştıklarını dile getirip gerçekte Allah ile onun ayetleriyle ve O’nun Peygamberi alay eden istihzâ tutuma benzetilmesi olsa olsa kıyas maalfârik olup sahih bir kıyas olamaz. Çünkü bu ayetlerin nüzul sebebine bakıldığında da bu tür bir ilginin kurulması mümkün gözükmemektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Tebuk seferine çıkarken, münafıklardan bir grup “Şu adamın haline bakın, Şam saraylarını fethetmeyi umuyor, O nerde Şam saraylarını fethetmek nerde” diyerek onu küçümseyip alay konusu yaptılar. Durum Hz. Peygambere vahiyyle bildirildi. Münafıklar çağrılıp niçin böyle yaptıkları sorulduğunda yemin ederek inkâr ettiler ve “biz kendi aramızda eğlenip şakalaşıyorduk” diye yalan beyanda bulundular. Söz konusu ayetler bu münafıklar hakkında nâzil oldu.⁴⁴

Dördüncü delil: Sarih lafızlarda niyet ve maksada ihtiyaç yoktur, diyenler, dayandıkları delilleri zikretmemişlerdir. Bu yüzden bu gerekçeye itibar edilemez.

Burada hâzilin talâkının geçerli olup olmamasıyla ilgili tartışma daha çok “Üç şey vardır ki ciddîsi de ciddîdir, şakası da ciddîdir: Bunlar nikâh, boşama ve ric’attır” şeklinde farklı lafızlarla gelen bu rivayette odaklandığı için bununla ilgili hadislerin tahricinin yapılmasında fayda var.

3.2. Konuya İlişkin Hadislerin Kitiği

“Üç şey vardır ki ciddîsi de ciddî, şakası da ciddîdir: Bunlar nikâh, boşama ve ric’attır.” Bu hadis değişik/benzer lafızlarla birçok sahabîden (çeşitli senetlerle) rivayet edilmiştir. Bunlar Ebû Hüreyre, Ubâde b. Sâmit, Ebû Zer ve Fudâla b. Ubeyd’dir.

Ebû Hüreyre’den gelen hadis⁴⁵ Abdurrahman b. Habib b. Edrak, Ata b. Ebî Rebah’tan, o Yusuf b. Mahik’ten, rivayet etmiştir. Tirmizî, “Bu hadis, hasen gariptir.” demiştir. Hâkim ise şunları söylemiştir: “Hadisin senedi sahihtir. Abdurrahman b. Habib sika râvilerden sayılır.” Zehebî, Hâkim’in bu değerlendirmesine karşı çıkararak rivayet zincirinde yer alan bir râvînin “leyyin”⁴⁶

⁴² Apaydın, “Hezl” DİA, XVII, 307.

⁴³ Ebû Dâvud, “Talâk” 9; Dârekutnî, Sünen, IV, 380.

⁴⁴ Bkz. Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîl’l-Kur’ân*, Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 4.Baskı, Beyrut 2005, VI, 409.

⁴⁵ Bkz. Ebû Dâvud, “Talâk” 9; Tirmizî, “Talâk” 9; İbn Mâce, “Talâk” 13; Saîd b. Mansûr, Sünen, II, 415, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî, *el-Hüccce*, III, 203, Tahavî, *Şerhu Ma’ani’l-Âsâr*, III, 98, İbn Carud, *el-Müntekâ*, 178, Dârekutnî, Sünen III, 256-257, Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 216, Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, VII, 340.

⁴⁶ Hadis âlimlerine göre bu cerhin beş ya da altıncı mertebesinde olan bir râvî için kullanılan bir sığa. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için

olduğunu belirterek hadisin senedinde illet bulunduğuna vurgu yapmıştır. Senedde yer alan İbn Edrak'ın durumu meçhul olduğundan İbnü'l-Kattân bu hadisi zayıf olarak kabul etmiştir. Yine Zehebî, Nesâî'den nakilde bulunarak onun İbn Edrak'ın "münkerü'l-hadis"⁴⁷ olduğu tespitine yer vermiştir.⁴⁸ *Takrîbü't-tehzîb* adlı eserinde İbn Hacer, İbn Edrak hakkında "leyyinü'l-hadis" değerlendirmesinde bulunarak hadisin senedinde illet olduğuna işaret etmiştir. Dahası, "*Bana göre hadisin senedi hasen değil, zayıftır.*" diyerek onun sıhhat derecesine vurgu yapmıştır.⁴⁹ Bütün bunlardan çıkan neticeye göre Abdurrahman b. Habib b. Edrak'ten gelen rivayet zayıftır, denilebilir.

Ebû Hüreyre'den gelen bir başka rivayet şu şekildedir: "*Üç şey vardır ki şakası yoktur (bunlarda oyun olmaz). Kim ki bunlardan birini şaka olarak söylerse ona vacip olur (yükümlülük doğar) bunlar da: Talâk, azad ve nikâhtır.*" Bu hadisi Galib b. Ubeydullah, Hasan el-Basrî'den o da Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. İbn Adiy *el-Kâmil*'de şöyle demiştir: Galib b. Ubeydullah sika ravilerden sayılmaz. Ondan gelen rivayetlerin çoğu münker⁵⁰ olarak değerlendirilir.⁵¹ Zehebî, "*mevzû bir hadistir.*" derken Yahya b. Main, "*Gâlib b. Ubeydullah sika değil.*", Dârekutnî ise, "*Galib b. Ubeydullah metrûktur.*"⁵² demektedir.⁵³ Sonuçta bu rivayete de itibar edilemez.

Ubâde b. Sâmit'ten gelen rivayete gelince o şu şekildedir: "*Üç şey vardır ki onlarla oyun oynanmaz: Talâk, nikâh ve âzâd. Her kim bunları söylerse muteber sonuçları (gereği) doğar.*" Hadis, Haris b. Ebî Usame'nin *Müsned*'inde şu raviler tarafından rivayet edilmiştir: Bişir b. Ömer, Abdullah b. Lühey'a'dan o da Ubeydullah b. Ebî Cafer'den, o da Ubâde b. Sâmit'ten⁵⁴ nakletmiştir. Bu hadiste iki illet bulunmaktadır:

Birincisi, Ubâde b. Sâmit ve Ubeydullah b. Ebî Cafer arasında inkıta'/kopukluk bulunmaktadır. Çünkü Ubeydullah bu hadisi sahabîlerden değil sadece tâbiînden işitmiştir.⁵⁵

İkincisi, Abdullah b. Lühey'a zayıf ravilerden sayılır. İbn Hacer'in ifadesine göre Abdullah b. Lühey'a kitaplarını yaktıktan sonra zabt ve hıfz sorunu yaşamaya başlamıştır.⁵⁶ Bu sebeple o, rivayetlerinde hataya düşebilir.

Ebû Zer rivayeti ise şu şekildedir: "*Her kim şaka olarak boşarsa, boşaması câizdir, her kim şaka olarak bir köle âzâd ederse, onun âzâdı caizdir, her kim şaka olarak evlenirse, nikâhı caizdir.*" Bu hadisi Abdurrezzak tahrir etmiş olup, o İbrahim b. Muhamed'den o da Safvan b. Muhammed'den, o da Safvan b. Süleym'den, o da Ebû Zer'den rivayet etmiştir.⁵⁷ Bu hadisin senedinde iki illet bulunmaktadır:

Birincisi, inkıta'dır. Zira Safvan b. Süleym 72 yaşındayken (h. 132) ölmüş⁵⁸ yani hicretin 60. senesinde doğmuştu. Ama Ebû Zer ise Hz. Osman'ın hilafetinde h. 32'de ölmüştür.⁵⁹

alınır. Ayrıca râvîlerinde za'îflik bulunan hadis için de kullanılır. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006, s.96.

⁴⁷ 1. Cerhin Zehebîye göre beşinci, Irakî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan râvî için kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani itibar için alınır. 2. Çokça münker hadis rivâyet eden râvî. Bu râvînin rivayet ettiği hiç bir hadis alınmaz. Daha fazla bilgi için bkz. Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 217.

⁴⁸ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fi Nakdi'r-ricâl*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, IV, 270.

⁴⁹ İbn Hacer, el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1991, s. 338.

⁵⁰ 1. Za'îf râvînin kendisinden daha iyi durumda olan râvîye aykırı bir şekilde rivayet ettiği hadis. 2. Çok hata yapan, çok dalgın ve büyük günah işleyen râvînin rivâyet ettiği hadis. Daha fazla bilgi için bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s.215.

⁵¹ İbn Adiy, *el-Kâmil*, VII, 109.

⁵² İtham bi'l-Kizb, Fısk, Kesretü'l-Galat, Fartul-Gaflet gibi ağır bir kusurla tenkid edilen râvînin tek başına rivâyet ettiği hadis. Daha fazla bilgi için bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s.187-188.

⁵³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, V, 399.

⁵⁴ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuraddîn Ali, *Buğyatü'l-bâhis*, Medine 1992, I, 555.

⁵⁵ İbn Hacer, el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, III, 6.

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, III, 6.

⁵⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1970, VI, 134.

⁵⁸ İbn Hacer, el-Askalânî, *Takrîb*, s. 276.

⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, s. 638.

İkincisi, Safvan'dan rivayet eden İbrahim b. Muhammed, Abdurrezzak'ın şeyhidir ki, o metruktür. Zira onun yalan söylediğinden söz (kizb ile itham) edilmiştir.⁶⁰

Fudâle b. Ubeyd'den gelen merfu rivayet ise şu şekildedir: “*Üç şey vardır ki onlarla oyun oynanmaz (şaka yollu söylenmesi caiz değildir): Talâk, nikâh ve âzâd.*” Bu hadisi Taberânî Sünen'de şu senetle tahric etmiştir: Yahya b. Osman b. Salih, babasından, babası, İbn Lühey'a'dan, o da Ubeydullah b. Ebî Cafer'den nakletti, o da Hunes b. Abdullah es-Sebeî'den, o da Fudâle b. Ebî Ubeyd'den rivâyet etti.⁶¹ İbn Heysem rivayet hakkında şöyle demiştir: Senette İbn Lühey'a bulunup bu rivayet diğerleriyle hasen mertebesine ulaşır. Diğer raviler de sahih kişilerdir.”⁶²

Anlaşıldığı kadarıyla bu hadisin senesinde iki illet bulunmaktadır. Birincisi: hadis topladığı kitapları yakmasından dolayı İbn Lühey'a, râvî olarak zayıf addedilir.⁶³ Diğeri ise Yahya b. Salih'le ilgili cerh söz konusu olup bazı hadis âlimleri asılsız rivayette bulunduğu gerekçesiyle onu zayıf görmüşlerdir.⁶⁴

Bir diğer rivayet şu şekildedir: “*Cahiliye döneminde bir kişi, kadını boşar sonra ric'at eder ve şöyle derdi: Ben laibim (eğlence/şaka yollu yaptım). Yine azad eder sonra geri döner ve Ben lâibim derdi.*” Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: “*Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın.*”⁶⁵ Nitekim Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Her kimse boşar veya azad ederse veya evlenirse yahud da evlendirirse sonra ben lâibim (ciddî değilim) derse bu akitler caizdir.*” Bu hadis İbn Merdeviyeh, Amr b. Ubeyd ve el-Hasen tarafından, Ebû'd'-Derdâ'dan rivayet edilmiştir.⁶⁶ Heysemî şöyle demiştir: “*Amr b. Ubeyd, Allah'ın düşmanlarından sayılır.*”⁶⁷ İbn Ebî Zur'a, rivayetin Mürsel olduğu görüşündedir.⁶⁸ Buna göre el-Hasan, Ebû'd'-Derdâ'dan işitmemiştir. Yani sened munkatı olduğundan zayıf addedilir.

Sahabîlerden gelen mevkuf rivayetleri de tahric etmek gerekmektedir.

1-Ebu'd'-Derdâ'dan, “*Üç şey vardır ki onlarla oyun oynayan ciddi gibidir: Bunlar talâk, nikâh ve âzâddir.*”⁶⁹ Bu rivayeti Abdurrezzak, el-Hasan'dan o da Ebu'd'-Derdâ'dan rivayet etmiştir. Lakin el-Hasan, Ebu'd'-Derdâ'dan hadis işitmemiştir. O halde el-Hasan'ın müdellis⁷⁰ olduğuna hükmolunur.⁷¹

2-İbn Mesud, “*Her kimse şaka yaparak boşarsa veya şaka olarak nikah akdederse, bu geçerlidir.*” buyurmuştur. Abdurrezzak, Musannef'inde İbn Cureyc'den o da Abdulkerim b. Ebî Muharik'ten o da İbn Mesud'dan rivayet etmiştir. Abdulkerim b. Ebî Muharik zayıf bir ravidir.⁷²

3-Ali b. Ebî Talip'ten gelen rivayet ise şu şekildedir: “*Üç şey vardır ki oyun olmaz. Bunlar nikâh, talâk ve âzâddir.*” Bu rivayet Süfyan es-Sevrî, Cabir el-Ca'fi', Abdullah b. Neccî kanalıyla Ali b. Ebî Talip'ten rivayet edilmiştir.⁷³ Cabir el-Ca'fi' râvî olarak zayıf kabul edilmiştir.⁷⁴

4-Ömer İbnü'l- Hattâb'tan gelen rivayet, “*Üç şeyin şakası yoktur: Bunlar nikâh, talâk ve âzâddir.*” şeklindedir. Bu rivayet, İbrahim b. Ömer, Abdulkerim Ebû Umeyye, Ca'da b. Ubeyra

⁶⁰ Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983-1992, II, 178.

⁶¹ Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts., XVIII, 304.

⁶² Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuraddîn Ali, *Mecma'u'z-Zavâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, IV, 335.

⁶³ İbn Hacer, el-Askalânî, *Takrîb*, s. 319

⁶⁴ İbn Hacer, el-Askalânî, *Takrîb*, s. 594.

⁶⁵ Bakara 2/231.

⁶⁶ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000, I, 282.

⁶⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-Zavâid*, IV, 288.

⁶⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, I, 390.

⁶⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 133.

⁷⁰ Hadiste bulunan bir kusuru daha çok da hoş görülmeleyen bir özelliği gizleyerek onun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet eden râvî. Daha fazla bilgi için bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, s.201.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 98.

⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, s. 361.

⁷³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 134

⁷⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, s. 137.

senediyle Ömer İbnü'l- Hattâb'tan nakledilmiştir.⁷⁵ Bu senette yer alan Abdulkerim'in zayıf bir ravi olduğu belirtilir.⁷⁶

Bu rivayetlerin değerlendirilmesi neticesinde şunlar ortaya çıkıyor:

1-Ebû Hüreyre'nin rivayetinde meçhul (İbn Edrak) ve metruk (Galib b. Ubeydullah) raviler bulunmaktadır.

2-Ubâde b. Samit'in rivayetine gelince bunun senedinde inkıtâ olup ayrıca senedde yer alan İbn Lühey'a ise zayıf bir râvî olarak telakki edilmektedir.

3-Ebû Zer'in rivayetinde ise kopukluk bulunmaktadır. Çünkü İbrahim b. Muhammed metruktür.

4-Fudala b. Ubeyd'in rivayeti ise çok zayıftır. Zira İbn Luhey'a ve Yahya b. Osman problemlili ravilerden sayılır.

5-Sahabîlerden gelen mevkuf rivayetlerin hepsi zayıftır.

Zikredilen rivayetler genel olarak zayıf senetlerle varit olmasına rağmen Elbânî bütün senetler nazarı dikkate alındığı takdirde bunların bir birini güçlendirdiğini belirtir. Nitekim Elbânî'ye göre Ebû Hüreyre tarafından gelen rivayet hasen derecesine ulaşmıştır. Fakat Ebu'd-Derdâ'dan gelen rivayet mürseldir. Buna rağmen Ubâde b. Sâmit'ten gelen rivayet onu takviye eder. Sahabîlerden gelen rivayetler ise sabit olmasa da bu rivayetlerden ortaya çıkan mana onlar nezdinde maruf/bilinen bir durumdur.⁷⁷ Rivayetlerin senetleri ile ilgili bu incelemeden sonra Elbânî'nin burada zayıf rivayetlerin birbirini güçlendirdiğine dair görüşünün çok isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

3.3.Hâzilin Talâkını Geçerli Görmeyenlerin Delillerinin Kritiği

Hâzilin tâlakını geçerli görmeyenlerin ileri sürdüğü "Eğer (müddet içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki Allah işitir ve bilir."⁷⁸ mealindeki âyet ile "Üç şey vardır ki ciddîsi de ciddî, şakası da ciddîdir: Nikah, boşama ve ric'at"⁷⁹ mealindeki hadisin telif edileceğine dair tartışma mevcuttur. Şevkânî (ö. 1250/1834), Sâhibü'l-bahr'dan onun bu ayet ve hadisin cem edilebileceği görüşünü nakletmiştir. Zira boşamaya karar vermek için gayr-ı sarih boşama terimleri gerekmektedir. Ama sarih boşama lafızlarında ise "boşamaya karar vermeye" ihtiyaç yoktur, diyerek Şevkânî bu görüşe karşı çıkmış ve burada ayet ile hadis arasında cem'in olmasını gerektiren bir durumun olmadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre ayet karısına îlâda bulunan kişi hakkında nazil olup zikri geçen hadisle aralarında bir alaka da söz konusu değildir.⁸⁰ Ayrıca Sahibu'l-Bahr'ın cem' etmeye dair görüşü isabetli değildir. Çünkü hadisin sıhhati konusunda da yukarıda da geçtiği üzere çok ciddi tartışmalar olup zayıf addedilmiştir. Şevkânî'nin ilgili ayette geçen "boşamaya karar verirlerse" ifadesini sadece îlâ meselesine has kılması da doğru değildir. Çünkü azmedip karar kılmak, kişinin nefsinde (kalbinde) gerçekleşen niyete dönük olup bu durum, bütün akit ve işlemleri için geçerli olduğu gibi talak lafzının kullanımında da geçerlidir.

İkinci delil: "Ameller niyetlere göre değerlendirilir." hadisidir. Sanânî bu hadisin umum ifade ettiğini kabul ederek bunun bu bapta verilen (hâzilin talakıyla ilgili) hadislerle tahsis edildiğini savunmuştur. Oysa yukarıda tahriri verilen söz konusu rivayetlerin sıhhatinde problem olması nedeniyle Sanânî'nin bu görüşü isabetli gözükmemektedir. Oysa en sahih hadislerden kabul edilen "niyetin esas alınmasıyla ilgili" bu hadisin boşamada niyeti dikkate alan mezkur ayetle örtüştüğü ve istidlal yönünün güçlü olduğu açıktır. Buna göre konuşmacının niyeti ve

⁷⁵ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 134.

⁷⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîb*, s. 361.

⁷⁷ Elbânî, Muhammed Nâsruddîn, *İrvâü'l-ğalîl fî Tahrîc-i ehâdis-i Menâri's-sebil*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1979, VI, 228.

⁷⁸ Bakara, 2/227.

⁷⁹ Ebû Dâvud, "Talâk" 9; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 380.

⁸⁰ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 21.

maksadı (şaka mı yaptığı ya da ciddi mi olduğu) hüküm bağlanırken dikkate alınması gereken bir husustur.

Ayrıca hezl durumu edâ ehliyetini etkileyen bir arıza olarak kabul edilmiş olup mükellefin Allah hakları ile ilgili tasarruflarında etkili olmasa da kul hakları konusu ve mali tasarruflarında dikkate alınacağı belirtilmiştir.⁸¹ Burada talâkın Allah haklarına dahil edilip hezl durumunun dikkate alınmaması da makul olmaz. Çünkü talâk sadece bu tasarrufta bulunan mükellefi değil onun eşi ve ailesini de etkilemektedir. Hatta aile birliğinin dağılmasından akraba ve hısımlarının yanı sıra yakın çevrenin de zarar göreceği söylenebilir.

Diğer taraftan şaka hadisini mücerret lafzî anlamıyla yorumlamak yanlış olur. Zira şaka olsun düşüncesine dayalı kullanılan talâk lafzıyla talâkın vâkî olacağını söylemek Ku'ân'nın ruhuna aykırı düşer. Aile kurumunun şakaya feda edilemeyecek kadar önemli olduğu izahtan varestedir. Bu nedenle münferit bir hadisten parçacı bir yaklaşımla ve lafızcı bir yorumla hüküm istinbat etmek İslam hukuk sistemiyle uyumlu olmayan bir sonuca götürebilir. Dolayısıyla söz konusu hadisin sistemin bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerekir.⁸²

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hezl durumu edâ ehliyetini etkileyen bir faktör olarak kabul edilip malî tasarruflarda olumsuz sonuç doğurması kabul edilmezken talakta dikkate alınmaması isabetli değildir. Zira edâ ehliyetine etkisi İslâm hukukçularınca kabul edilen hezl durumunun boşama ehliyetini de olumsuz yönde etkileyeceğinin kabul edilmesi daha isabetli görünmektedir. Ayrıca hezl durumunda kasit ile beyanın bir birine uymadığı bir gerçektir. Talak lafzını söyleyen kimse "sebebe" dair oluşumu bilerek gerçekleştirse de sonuca dair kastı olmadığından dolayı bu şekilde cereyan eden talakın geçerli olmaması gerekir.

Hâzilin talâkının geçerli olduğunu söyleyenlerin delili "*Üç şey vardır ki cidisi de ciddi, şakası da ciddîdir: Bunlar nikâh, boşama ve ric'attır (ya da âzâd).*" hadisidir. Aslında bu rivayetin zayıf olmasına rağmen farklı senetlerle varit olması ve zayıf rivayetlerin bir birini desteklemesi görüşünden hareketle bunların hasen derecesine ulaştığı ve bununla amel edilebileceği görüşü isabetli olamaz. Zira aile gibi toplumu oluşturan en önemli kurumun, sıhhati sened açısından tartışmalı bir delil (zayıf hadis) ile dağılmasına göz yummak İslâm'ın bu konuda gözettiği temel maksatlardan (makâsîdü's-şeria) olan ailenin korunması ilkesi ile çelişir.

Konuyla ilgili hadisin sened açısından zayıf olmasına rağmen benzer lafızlarla -ortak mana ile- ilk dönemlerden itibaren fıkıh eserlerinin genelinde yer alması söz konusu rivayetin metin tenkidi açısından irdelenmesini de gerekli kılmıştır. Neticede söz konusu rivayet hangi bağlamda ve ne maksatla varit olmuştur? Bu durum meselenin çözümünde belirleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Cahiliye döneminde kadınların haklarını gözetmeyen hatta zulüm derecesine varan birçok uygulama mevcut idi. Mesela kadını boşamada bir sayı sınırı yoktu. Bir kimse karısını defalarca boşuyor ve geri dönebiliyordu. Yüce Allah Kur'an'da buna "*Boşama iki defadır ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek.*" mealindeki ayet ile bir sınır getirdi. Ayrıca boşama yetkisi çok istismar edilmekteydi. Bir kimse karısını boşar sonra iddet bitimine yakın geri döner ve tekrar boşar, bundan dolayı iddet bekleme süresi çok uzardı.⁸³ Taberî'nin naklettiğine göre Ensardan bir adam karısına kızarak "*sana ne yaklaşırım ne de seni bırakırım*" dedi. Kadın bunu nasıl yapacaksın diye sorunca "*seni boşayacağım, iddetin bitmeye yakın döneceğim, sonra yine boşayacağım, sonra yine döneceğim*" dedi. Kadın onun bu tutumunu Hz Peygambere şikâyet etti. Bunun üzerine "*boşamanın iki defa*"⁸⁴ olduğuna dair âyet nâzil oldu.⁸⁵ Ayrıca bunu takip eden ayetlerde boşamada izlenilen bu yol ile kadınları sürüncemede bırakıp onlara eziyet etme amacıyla onları

⁸¹ Zeydan, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh*, s. 90-92

⁸² Acar, Halil İbrahim, *İslâm Aile Hukuku*, Ensar yayınları, İstanbul 2021, s.338-339.

⁸³ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Âhkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994, III, 129.

⁸⁴ Bkz. Bakara, 2/229.

⁸⁵ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II,470.

zorla tutmanın, düşmanlık ve zulüm olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁶ Yine cahiliyeden kalan ve tamamen ortadan kalkmadığı görülen bir âdet de boşanmış kadınların başkalarıyla evlenmelerine kocaları, eski kocalarıyla evlenmelerine de velilerinin engel olması durumuydu⁸⁷ ki Yüce Allah bunu da şiddetle yasaklamıştır.⁸⁸ Görüldüğü üzere burada söz konusu âyetlerde⁸⁹ kadınların ihlal ve istismar edilen haklarının korunması amaçlanmaktadır. İşte zikri geçen rivayetlerde Hz. Peygamberin sergilediği tutumu bu bağlamda anlamak gerekir.

Cahiliye döneminde bir kişi, kadını boşar sonra ric'at eder ve şöyle derdi: Ben lâibim (eğlence/şaka yollu yaptım) . Yine azad eder sonra geri döner ve ben lâibim derdi.” Bunun üzerine “Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın.” mealindeki ayetin nazil olduğu nakledilir.⁹⁰ Hz. Peygamber, Allah'ın hükümleri karşısında duyarlılık gösterilmesi sadedinde “Her kim boşar veya azad ederse veya evlenirse yahud da evlendirirse sonra ben lâibim (ciddi değilim) derse bu durum onu bağlar” diyerek bir uyarma ve tembihte bulunmaktadır. Yani Hz. Peygamberin bu tutumu irşad mesabesinde konumlandırılabilir. Yoksa onun bu ikaz ve irşad edici sözleri başlı başına müstakil hüküm koyucu (normatif) bir ilke olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim şu rivayetlerde yer alan ifadeler bunu desteklemektedir. Ebû Mûsa el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber onun kabilesinden (Eş'arî) birine kızarak “Sizden biri karımı boşadım, karıma (ricat ettim) geri döndüm!!! Müslümanların boşaması bu değildir (Müslümanların boşanma tarzı bu olamaz). Kadını boşamak istediğinizde iddetinin (temizlik periyodunun) başlarında boşayın”⁹¹ demiş ve boşanmayı belli bir usul ve esasa bağlayarak bunların sürekli ağıza alınıp dile dolanmamasını öğütlemiş böyle yapanları da kınamıştır.

Netice olarak hâzilin talakına itibar edilmemesi yukarıda belirtilen gerekçelerden dolayı nasların ruhuna ve niyeti temel bir esas olarak kabul eden makâsîdüş-şerîaya daha uygundur. Ayrıca aileye dair maslahatın korunması da bunu gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1970.
- Acar, H. İbrahim, “Talâk” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 496-500.
- Acar, H. *İslâm Aile Hukuku*, Ensar yayınları, İstanbul 2021.
- Apaydın, H. Yunus, “Hezl” *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 307-308.
- Aslan, Mehmet Selim, *İslâm Aile Hukuku*, Emin Yayınları, Bursa 2015.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul 2006.
- Azîmâbâdî, Muhammed Şemsülhak, ‘*Avnu'l-ma'bûd*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1968.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1970.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr-Yemâme, Beyrut 1993.
- Burhânüddîn el-Buhârî, Ebî'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

⁸⁶ Bkz. Bakara, 2/231.

⁸⁷ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat. İstanbul 1979, II,793.

⁸⁸ Bkz. Bakara, 2/232.

⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/ 229-232.

⁹⁰ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II,496; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 157.

⁹¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II, 496.

- Cessas, İbn Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, Beyrut 1992.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1999.
- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*. 1.Baskı, Daru'l-Minhâc, Beyrut, 2007.
- Çolak, Abdullah, *İslam Aile Hukuku*, Öncü Basım Yayım Tan. Ltd. Şti. Çorum 2017.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaût, Hasan Abdülmün'im Şelebî, Abdullatif Hırzullah, Ahmed Berhûm, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *el-İcma*.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü ebî Dâvud*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve dğr., Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2009.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *İrvâü'l-ğalîl fî Tahrîc-i ehâdis-i Menâri's-sebîl*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1979.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Ahmed A. Muhaymir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-muhit*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2011.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdi Mahzumî, İbrahim es-Sâmerrâi, Mektebetu'l-Hilâl, yy., ts.
- Hattâbî, Ahmed b. Muhammed, *Me'âlimü's-Sünen*, el-Metbbaatü'l-İlmiyye, Halep 1932.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuraddîn Ali, *Buğyatü'l-bâhis*, Medine 1992.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nuraddîn Ali, *Mecma'u'z-Zavaid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1991.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an-Rabbi'l-âlemîn*, nşr. Muhammed Abdusselam İbrâhîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Kahire 2000.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Riyad 1997,
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnaut ve dğr. Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrut 1993.
- İbn Müflih, Burhaneddin İbrâhîm b. Muhammed, *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (1997), *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.
- Kahveci, Nuri, *İslam Aile Hukuku*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.

- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd, , *Bedâi'u's-sanâi' fî Tertîbi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1994.
- Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983-1992.
- Mübârekfûrî, Muhammed b. Abdurrahmân, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, Kahire 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, *Kitâbu'l-mecmû'*, tahkik. Muhammed Necib, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, *Kitâbu'l-mecmû'*, *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn*. 3. Baskı, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1991.
- Sanânî, Ebû İbrâhim Muhammed, *Sübülü's-selâm*, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 2006.
- Semerkandî, Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir, *İğâsetü'l-lehfân fî Hükmi Talâki'l-gadbân*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1986.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1993.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-Muhtâc*, Beyrut 1994.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'ân*, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut 2005.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ammar Tayyar ve dğr., Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk 2011.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2015.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat. İstanbul 1979,
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fî Nakdi'r-ricâl*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Mensûr fî'l-Kavâid*, *Veżâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye*, Küveyt 1985.
- Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, Müessestür'risâle, Beyrut 2006.